

Recognizing the economic thought of Imam Ali (as) in consumption

Ramazan Mohammadi*

Leila Homayoonfar**

Abstract

The present article is entitled "Recognizing the economic thought of Imam Ali (as) in consumption" with the aim of discovering and describing the economic life of the Imam in the field of consumption. To achieve this goal, the method of documentary and library study in historical and narrative sources has been used. According to the findings, it can be said that the thought of Amir al-Mu'minin in the field of consumption is based on religious principles and the Prophetic tradition and tradition and in many cases does not support the theories of microeconomics. Although consumption in the Imam's mind is inherently desirable and he has approved proper and adequate consumption, nevertheless, in allocating income for personal expenses, he has limited himself to the minimum expenses and allocated the largest share of his income to social expenses. They have given, while not only in the allocation of income, but also in order to increase the material utility, and the spiritual and ultimate utility was the most important aspect of the Imam's efforts.

Keywords: Imam Ali (as) ,thought ,economy ,consumption

* Head of Department Faculty Member, rmohammadi@rihu.ac.ir

** طالبة سطح چهار ، جامعه الزهراء ، homayoon.9013@gmail.com

Date received: 2020-05-18, Date of acceptance: 2020-11-16

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

باز شناخت اندیشه اقتصادی امام علی (علیه السلام) در مصرف

رمضان محمدی*

لیلا همایون فرد**

چکیده

مقاله حاضر با عنوان "باز شناخت اندیشه اقتصادی امام علی (علیه السلام) در مصرف" با هدف کشف و توصیف سیره اقتصادی حضرت در حوزه مصرف می باشد. برای دستیابی به این هدف از روش مطالعه اسنادی و کتابخانه ای در منابع تاریخی و روایی استفاده شده است.

یافته ها حاکی است: اندیشه امیرمؤمنان در حوزه مصرف بر اساس مبانی دینی و سیره و سنت نبوی شکل گرفته و در بسیاری از موارد مؤید نظریه های اقتصاد خرد نمی باشد. هرچند مصرف در اندیشه امام مطلوبیت ذاتی داشته و ایشان مصرف به جا و به اندازه را مورد تأیید قرار داده اند، اما با این وجود در تخصیص درآمد برای هزینه های فردی، به حداقل هزینه ها اکتفا نموده و بیشترین سهم درآمدی خود را به مصارف اجتماعی اختصاص داده اند، ضمن این که در تخصیص درآمد تنها در پی بیشترکردن مطلوبیت مادی نبوده و مطلوبیت معنوی و آخرتی بیشترین وجه همت آن حضرت بود.

کلیدواژه‌ها: امام علی (علیه السلام)، اندیشه، اقتصاد، مصرف.

* استادیار گروه تاریخ، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (نویسنده مسئول)، rmoammadi@rihu.ac.ir

** طلبه سطح چهار، جامعه الزهرا، homayoon.9013@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۲۶

۱. مقدمه

اقتصاد دانشی است که به بررسی رفتارهای اقتصادی افراد در تعاملات روزمره آنها می‌پردازد. بدون شک مصرف یکی از متغیرهای اقتصادی است که بر سایر متغیرها از جمله تولید و توزیع تأثیر گذار است. از آنجا که هدف نهایی تولید و توزیع، مصرف است نوع مصرف و میزان آن می‌تواند بر چگونگی تخصیص و توزیع منابع نیز تأثیر گذار باشد. در واقع جهت دهی درست به مصرف جامعه زمینه رشد و شکوفایی اقتصادی را در پی خواهد داشت. بررسی اندیشه‌های اقتصادی امیر مؤمنان (علیه السلام) نیز حاکی از آن است که ایشان در زمینه مصرف باورهای ویژه‌ای داشته‌اند که با باورهای سرمداران مکاتب مادی متفاوت است. حضرت بر اساس همین باورها توانستند در دوران کوتاه حکومت خود که با درگیری‌ها و جنگ‌های فراوان داخلی همراه بود؛ وضعیت معیشتی مردم را بهبود ببخشند. ثمره این تلاش‌ها ارتقای چشمگیر سطح زندگی مردم کوفه بود. حضرت خود وضعیت اقتصادی وخیم کوفه را قبل از حکومت و پس از آن چنین ترسیم می‌نماید: «گوشه چشم به هر سو که خواهی به مردم بیفکن آیا جز مستمند بینی که با فقر دست به گریبان است.» (رضی، ۱۳۹۰: خطبه ۱۲۹) اما با تلاش اقتصادی حضرت این شرایط به گونه‌ای تغییر می‌یابد که همه مردم کوفه از نعمت برخوردار شده و پایین‌ترین طبقات مردم، نان گندم مصرف می‌کردند و صاحب منزل و سر پناه شده و آب گوارا می‌نوشیدند. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۲۷/۴۰)

در این نوشتار پس از بیان مبانی اقتصاد از منظر امام علی (علیه السلام)، به طور خاص به بررسی اندیشه‌های حضرت در حوزه مصرف پرداخته خواهد شد.

۲. پیشینه

در رابطه با سیره اقتصادی امام علی (علیه السلام) دو گونه پژوهش صورت گرفته است. گونه‌ای از این آثار به طور کلی سیره اقتصادی معصومان را مورد بررسی قرار داده و در ضمن مباحث خود سیره اقتصادی امام علی (علیه السلام) هم مورد مطالعه قرار گرفته است. از این نمونه پژوهش‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- کتاب "سیره اقتصادی معصومان" نوشته علی اکبر ذاکری، که توسط پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی به چاپ رسیده است. نگارنده این اثر ذیل بررسی رفتار

باز شناخت اندیشه اقتصادی امام علی (علیه السلام) ... (رمضان محمدی و لیلا همایون فرد) ۱۳۹

اقتصادی معصومان، سیره اقتصادی امام علی (علیه السلام) را نیز مورد بررسی قرار داده است. (ذاکری، ۱۳۹۸)

- کتاب "سیره معیشتی معصومان" تألیف یدالله مقدسی، توسط پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی به چاپ رسیده است. این کتاب نیز با بررسی جزئیات معیشتی معصومان، مباحث اقتصادی هر امام را به صورت جداگانه مطرح نموده است. (مقدسی، ۱۳۹۷)

گونه دوم آثاری است که به طور خاص رفتارهای اقتصادی حضرت را مورد مطالعه قرار داده است. از جمله:

- کتاب "دانش نامه امام علی (علیه السلام)" نوشته علی اکبر رشاد، که در جلد هفتم مقالات اقتصادی مربوط به حضرت را جمع آوری نموده است. (رشاد، ۱۳۸۲)

- "نظام اقتصاد علوی" تألیف احمد علی یوسفی کتاب دیگری است که به تفصیل مبانی و اصول و راهبردهای اقتصادی حضرت علی (علیه السلام) را بیان می نماید. (یوسفی، ۱۳۸۵)

- "سیاست های مالی امام علی (علیه السلام)" نوشته محمد حسین علی اکبری، این کتاب که پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی آن را به زیور طبع آراسته است، بیشتر سیاست های مالی حضرت در حوزه حکومت داری و تقسیم بیت المال و را مورد توجه قرار داده است. (علی اکبری، ۱۳۹۰)

- کتاب "سیمای کارگزاران علی بن ابی طالب دبیران مسئولان اقتصادی" تألیف علی اکبر ذاکری نمونه دیگری از این تألیفات است. (ذاکری، ۱۳۸۶)

- "سیره اقتصادی امام علی (ع)" کتاب سید رضا حسینی است که نشر معارف آن را به چاپ رسانده است. (حسینی، ۱۳۹۴)

- مقاله "نگاهی به برنامه های اقتصادی حضرت علی (ع)" مجید الدین مدرس زاده، مقاله ای است که در فصلنامه تخصصی اقتصاد اسلامی، سال دوم، شماره پنجم به چاپ رسیده است. (مدرس زاده، ۱۳۸۱)

- کتاب "امام علی (ع) و مسائل اقتصادی" تألیف محمد دشتی را سازمان تحقیقات نیرو مقاومت بسیج به چاپ رسانده است. این کتاب رهنمودهای اقتصادی حضرت

و برخی نمونه های انفاق و بخشش حضرت را گرد آوری نموده است. (دشتی، ۱۳۸۰)

اما با توجه به مطالعات انجام شده، به نظر می رسد؛ غالب این مطالعات تنها به توصیف روایات و گزارش های اقتصادی زندگی حضرت پرداخته اند و اندیشه اقتصادی امام با رویکرد اقتصادی و تحلیل و تطبیق با نظریه های اقتصادی (خرد و کلان)، خصوصاً در حوزه مصرف مورد توجه واقع نشده است.

۳. مفهوم شناسی

۱.۳ اقتصاد

این واژه در لغت عرب از ماده قصد و به حد وسط و میانه افراط و تفریط معنا شده است. (فراهیدی، ۱۳۶۴: ۵/۵-۵۴-ابن منظور، ۱۴۰۵: ۳/۳۵۳). سخن امیر مؤمنان در باره سیره رسول خدا (صلی الله علیه و اله سلم) نیز که فرمود «سیرته القصد: سیره او میانه روی است» به همین معنا اشاره دارد. (مقدس، ۱۳۹۷: ۶۵)

۲.۳ مصرف

در اصطلاح اقتصادی تعاریف متعددی برای این واژه ارائه شده است. از جمله : ثروت منبع در آمد است و درآمد خالص به دو منظور استفاده می شود؛ بخشی از آن به انباشتن ثروت و پس انداز اختصاص می یابد و بخش دیگر صرف تحصیل لذت می گردد. آن قسمت از در آمد که صرف به دست آوردن لذت می گردد، مصرف نام دارد. (قدیری، ۱۳۹۱: ۲۷۴)

در دانش اقتصاد، مصرف، دو گروه عمده خوراکی ها و غیرخوراکی ها را دربرمی گیرد. به عبارت ساده، مصرف، یعنی بهره گیری از چیزی برای برآوردن یک یا چند نیاز ذاتی. (محتشم دولتشاهی، بی تا: ۱۴۵)

۳.۳ شناخت مطالعات انجام شده در حوزه اندیشه اقتصادی امام علی (علیه السلام)

همان گونه که در بحث پیشینه هم اشاره شد؛ مطالعات انجام شده در باب سیره اقتصادی امام علی (علیه السلام) عمدتاً به توصیف روایات و گزارش های اقتصادی زندگی حضرت پرداخته اند و اندیشه های امام با رویکرد اقتصادی مورد توجه ویژه قرار نگرفته است.

به عبارت دیگر رفتارهای اقتصادی امام بیشتر در بحث سیره دیده شده، وغالباً این گزارش ها با نگاه اقتصادی تحلیل نشده اند. همچنین این پژوهش ها غالباً بصورت کلی و بدون تفکیک حوزه های اقتصادی (تولید-توزیع-مصرف) انجام گرفته است. (رک: دشتی، ۱۳۸۰)

از طرفی با بررسی پژوهش های انجام شده در این حوزه، شاهد توجه ویژه پژوهشگران به اقتصاد حکومتی خصوصاً پیرامون مباحث بیت المال هستیم که این تلاش ستودنی است؛ اما خلاً شناخت اندیشه اقتصادی امام در حوزه مصرف را پوشش نمی دهد. بررسی نوع سیاست و روش های اتخاذ شده از جانب امیرالمومنین (علیه السلام) در دوران حکومت، انواع منابع بیت المال، پاسداری از بیت المال و نحوه مصرف آن در حکومت حضرت علی (علیه السلام) از جمله مباحثی است که در این راستا مورد توجه قرار گرفته است. (رک: علی اکبری، ۱۳۹۰)

لازم به ذکر است که برخی از تألیفات این حوزه همچون؛ کتاب "نظام اقتصاد علوی" احمد علی یوسفی، که به تفصیل مبانی و اصول و راهبردهای اقتصادی حضرت علی (علیه السلام) را در اقتصاد بیان نموده اند از کارهای ارزشمندی است که توانسته، نقش مؤثری در شناخت اندیشه امام داشته باشند. (رک: یوسفی، ۱۳۸۵)

با توجه به آن چه بیان شد؛ لزوم بررسی مجدد اندیشه های امام و تحلیل آن با رویکرد اقتصادی امر ضروری به نظر می رسد، که در ادامه پس از بیان مباحث مقدماتی بدان پرداخته خواهد شد.

۴. اقتصاد خرد و نظریه های معروف در مصرف

اقتصاد خرد شاخه‌ای از علم اقتصاد است که به مطالعه منحصر به فرد اقتصاد، تجزیه و تحلیل بازار، رفتار مصرف‌کنندگان و خانوارها و بنگاه‌ها می‌پردازد و اساس آن مدل‌های

ریاضی است. اقتصاد خرد چگونگی رفتار انسان‌ها و انتخاب‌هایشان را در سطح واحدهای خرد یا کوچک اقتصادی مانند یک فرد، یک بنگاه، یک صنعت یا بازار یک کالای خاص بررسی می‌کند و به چگونگی تعامل بین خریداران و مصرف‌کنندگان و عوامل مؤثر در انتخاب خریداران می‌پردازد. اقتصاد خرد به‌خصوص به الگوی عرضه و تقاضا برای کالاها و خدمات و همچنین تعیین قیمت خروجی در بازارهای خاص توجه دارد و مباحثی چون رفتار مصرف‌کننده، رفتار تولیدکننده و چگونگی تعیین قیمت در بازارهای مختلف را دربر می‌گیرد. (محتشم دولتشاهی، ۱۳۸۷: ۹)

در حوزه مصرف، اقتصاد خرد سه دوره نظریه رایج را برای مصرف تصور کرده است؛ دوره ای که بر مصرف مولد تأکید می‌شد، دوره دوم نظریه پردازانی مانند کینز و فریدمن به مصرف به عنوان موتور محرکه بازار نگاه کردند و بر مصرف هرچه بیشتر توصیه نمودند. کینز معتقد بود؛ مهمترین عامل تأثیرگذار بر مصرف، درآمد است. وی براساس یک اصل روانشناسی بیان می‌کند که اشخاص، هنگامی که درآمدهایشان افزایش می‌یابد، به‌طور متوسط مصرف خود را افزایش می‌دهند؛ (بختیاری، ۱۳۸۴: ۱۵۹-۱۶۰) در دوره سوم افزون بر عوامل اقتصادی به ویژگی‌های کالا و عوامل غیر اقتصادی مؤثر در مصرف نیز توجه می‌شود. (سیدی نیا، ۱۳۸۸: ۱۵۱)

نظریه‌های مصرف و تخصیص در آمد اقتصاد خرد بر آنند که هر فردی از در آمد خود باید آن گونه بهره مند شود که مطلوبیت حاصل از بهره مندی وی به حداکثر برسد. هر مصرف‌کننده و صاحب درآمدی باید در مصرف و تخصیص در آمد بر میزان عقلایی رفتار کند. رفتار عقلایی اقتضا دارد که همیشه بیشتر را بر کم تر، ترجیح دهد و نیز این منطق حکم می‌کند که فرد در آمد خود را چنان تخصیص دهد که به بیشترین کسب لذت و رضا مندی برسد. بر این منطق افراد بخشی از درآمدهای خود را پس انداز می‌کنند تا در آینده با کسب در آمد بیشتر، سطح مصرف افزون تر و در نتیجه مطلوبیت و رضا مندی بالاتری داشته باشند. (رابرت اس. پندیک، ۱۳۸۱: ۱۲۷ و ۱۹۳)

در اسلام هرچند بر مصرف و بهره مندی از نعمت‌های الهی تأکید شده است (یس: ۳۴ و ۳۵-نحل: ۱۱۴) اما برای این مصرف حد و حصر در نظر گرفته شده و مفهوم مصرف در کنار مفاهیم اسراف و تبذیر و اتراف و اعتدال و... تفسیر می‌گردد.

از این رو از منظر اسلام الگوی مصرف در سطح خرد به این معناست که افراد جامعه بجا و به موقع و به اندازه مصرف نمایند و در سطح کلان پیگیری الگوی درست مصرف

باز شناخت اندیشه اقتصادی امام علی (علیه السلام) ... (رمضان محمدی و لیلا همایون فرد) ۱۴۳

به معنای نهادینه کردن روش صحیح استفاده از منابع و بهره برداری بهینه و مطلوب از امکانات برای تأمین نیازهای واقعی جامعه می باشد. در واقع هدف نظام اقتصادی اسلام، جهت دادن به فعالیت انسان به جلب رضایت خداوند و قرب الهی می باشد.

۵. مبانی اقتصاد از منظر امام علی (علیه السلام)

هر نظام اقتصادی بر اساس برداشت و تفسیر خاصی که از خدا، جهان و انسان ارائه می دهد، بنیان های فکری خود را بنا می نهد. آنچه موجب تمایز اقتصاد اسلامی از سایر مکاتب اقتصادی می گردد نگاه اسلام به زندگی و رفاه است که بر باورهای اسلامی استوار گردیده است. (الهام، ۱۳۹۶: ۸) از دیدگاه قرآن، واقعیت های اقتصادی جامعه (تولید، توزیع، مصرف) که به صورت خرد یا کلان دغدغه آحاد مردم است و جایگاه آن در رفاه و سعادت مردم بر کسی پوشیده نیست، متأثر از خدا باوری بوده و بر مبنای آن ارزش گذاری می شود. (روح الهی، ۱۳۹۷: ۴۸) بر پایه آموزه های علوی خدای بزرگ جهان طبیعت را با همه اجزایش آفریده و خلقت همچنان استمرار دارد. افزون بر آن تدبیر امور دنیا و آخرت به ید قدرتمند اوست و او بر تمام امور احاطه دارد. (رضی، ۱۳۹۰: خطبه ۱۸۵) از منظر این جهان بینی، جهان غیب خزاینی ثابت، مجرد و فناپذیر دارد که عالم محسوسات و امور مادی مراتب نازله آن هستند. هرچه از آن خزائن نازل شود هیچ نقص و کاستی در آن پدید نمی آید و خداوند به اقتضای حکمت و مصلحت خود می تواند در هر زمانی از خزائن خود بر منابع مادی بیافزاید زیرا خداوند نیازمندیهای دنیای انسان ها را کفایت کرده است. (رضی، ۱۳۹۰: خطبه ۱۸۳)

بر اساس آموزه های علوی هدف از خلقت انسان، کمال و رستگاری معنوی است و زندگی انسانها با مرگ پایان نمی پذیرد. بلکه زندگی در این دنیا مقدمه ای است برای زندگی در جهان دیگر، که جاودانی و مقصد نهایی خلقت است. (رضی، ۱۳۹۰: خطبه ۱۰۹) بر مبنای این باور، افق زمانی حیات تغییر کرده و نه تنها از کوتاه مدت به بلند مدت بلکه به ابدیت تبدیل می شود. با این تغییر افق، بسیاری از واژه های اساسی اقتصاد مفاهیمی وسیع به خود گرفته و متعلق لذت و مفهوم آن گستره معنایی می یابد. مقتضای این گونه نگاه به انسان آن است که این انسان در تمام رفتارهای اقتصادی خود با تکلیف و مسئولیت مواجهه است و باید در راستای رسیدن به این هدف گام بردارد. (روح الهی، ۱۳۹۷: ۴۸)

از این رو تفاوت اساسی در اقتصاد علوی با نظریه های اقتصاد خرد؛ به تفسیر مطلوبیت و رضا مندی، منفعت، لذت، الم، رفاه، سعادت و سود بر می گردد. بر پایه غریزه حب الذات، همه انسان ها همیشه در صدد کسب لذت و پرهیز از درد و الم هستند و در انتخاب گزینه ها چنان رفتار می کنند تا در زندگی خود به حداکثر لذت برسند. هرچه انسان در حیات خود لذت بیشتری داشته باشد رضامندی او بیشتر خواهد بود. اگر انسان رفتار عقلایی داشته باشد و حیات را شامل حیات آخرتی و دنیایی بداند و بیشتر و پایدارتر را بر کم تر و ناپایدارتر ترجیح دهد، تخصیص در آمدش باید به گونه ای باشد تا مطلوبیتش در دنیا و آخرت بیشتر شود. امام علی (علیه السلام) در این باره می فرماید: نیک بخت ترین مردم کسی است لذت ناپایدار را به جهت لذت بادوام ترک کند (آمدی، ۱۳۶۶: ۴۴۱/۲).

۶. اندیشه اقتصادی امام علی (علیه السلام) در مصرف

رکن اصلی اقتصاد را تولید، توزیع و مصرف تشکیل می دهد. اما در واقع، تولید و توزیع، تمهیدات لازم برای تأمین مصرف می باشند. لذا، غایت نهایی تلاشهای اقتصادی افراد، مصرف به شمار می رود. در نامه امیرمؤمنان (علیه السلام) به حارث همدانی، آمده است: «وَاسْتَصْلِحْ كُلَّ نِعْمَةٍ أَنْعَمَهَا اللَّهُ عَلَيْكَ، وَلَا تُضَيِّعَنَّ نِعْمَةً مِنْ نِعَمِ اللَّهِ عِنْدَكَ، وَلْيُرْ عَلَيْكَ أَثْرُ مَا أَنْعَمَ اللَّهُ بِهِ عَلَيْكَ» هر نعمتی را که خداوند به تو داده است به طور صحیح از آن بهره برداری کن و هیچ نعمتی از نعمت های خداوند را ضایع و تباه مساز و باید اثر نعمت هایی را که خداوند به تو داده است در تو دیده شود؛ (سیدرضی، ۱۳۹۰: نامه ۶۹) این سه اندرز مربوط به مصرف نعمت ها و مواهب الهی است؛ حضرت نخست دستور می دهند که از نعمت ها خوب بهره برداری شود و مصرف درست انجام گیرد؛ اندرز دوم نقطه مقابل آن است و به عنوان تأکید او را از ضایع کردن نعمت ها و آفات مصرف همچون؛ ناشکری، اسراف و تبذیر، بخل و تنگ نظری برحذر می دارد. در سومین دستور می فرماید: آثار نعمت خداوند باید بر تو ظاهر باشد؛ شارحین نهج البلاغه درباره فراز سوم چنین تعبیری آورده اند که مانند ثروتمندانی که لباس کهنه می پوشند و همه جا اظهار فقر می کنند، نباشید. (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰: نامه ۶۹) به عبارت دیگر در اندیشه حضرت به استفاده از نعمت های الهی توصیه شده - مصرف صحیح و بدور از آفت - و از طرفی بر خلاف برخی ادیان که انسانها

باز شناخت اندیشه اقتصادی امام علی (علیه السلام) ... (رمضان محمدی و لیلا همایون فرد) ۱۴۵

را به دوری کردن از دنیا سفارش میکنند، نظام اقتصادی اسلام بر آشکار کردن نعمت و نشان دادن الطاف الهی به افراد، تأکید کرده است.

در یک تقسیم بندی کلی می توان تخصیص درآمد افراد را در دو بخش هزینه های فردی و هزینه های اجتماعی مورد بررسی قرار داد. در ادامه با تفکیک این دو نوع مصرف در زندگی امام علی (علیه السلام) به باز شناخت اندیشه اقتصادی حضرت در این دو حوزه می پردازیم.

۱.۶ اندیشه اقتصادی امام در مصارف فردی

مصارف فردی همان مخارج جاری زندگی هستند که در طول سال مصرف می شود و در گذران زندگی نقش حیاتی دارند (محتشم دولتشاهی، ۱۳۶۹: ۲۹) این هزینه ها شامل هزینه خوراک، پوشاک، مسکن، بهداشت، حمل و نقل و... می شود. برای شناخت بهتر اندیشه اقتصادی حضرت در این حوزه بهتر است تفکیک زمانی بین عصر حکومت و قبل از آن صورت گیرد تا برداشت دقیق تری نسبت به رفتارهای مصرفی حضرت انجام پذیرد.

۱.۱.۶ میزان و چگونگی مصرف قبل از حکومت

وضعیت اقتصادی امیر مؤمنان در زمان رسول خدا (صلی الله علیه و اله وسلم) و هنگام ازدواج با حضرت زهرا (سلام الله علیها) چندان مناسب نبود. این شرایط به گونه ای بود که امام برای تأمین هزینه ازدواج ناچار به فروش سپر جنگی خود شدند. (رشاد، ۱۳۸۲: ۲۷۳/۷) پس از ازدواج نیز به گفته حمیری، فرش آنها از پوستی بود که از پشمش برای تشک استفاده می شد. (حمیری، ۱۴۱۳: ۵۳) اما حضرت این وضعیت را با کار و تولید خود به جایگاهی رسانید که در آمد سالیانه موقوفاتش به چهل هزار دینار و صدقه او به چهار هزار دینار می رسید. (بلاذری، ۱۴۱۷: ۱۱۷/۲) تا جای که گفته شده درآمد غله ایشان پیش از قتل عثمان به صد هزار رسیده بود. (ذاکری، ۱۳۸۶: ۴۳۸/۳) در واقع حضرت در این دوران کارهای زراعی گسترده ای انجام دادند و باغ ها و زمین های کشاورزی زیادی را به ثمر نشانند که محصولات فراوان از آنها برداشت می شد. این در حالی است که بخش زیادی از این محصولات و درآمدها برای تأمین نیازهای فرهنگی، اجتماعی و مردمی هزینه می شد و هزینه های شخصی آن حضرت از این درآمدها بسیار ناچیز بود. اما به هر حال پس از به ثمر نشستن مزارع از غذای مناسب تری سود می بردند و به دیگران نیز اطعام می کردند. در این دوره به گفته حمیری برای حضرت از منابع ینبع دو نوع غذا تهیه می شد که

از یک نوع آن خود استفاده می‌کرد و آن از نان و روغن و خرما تشکیل می‌شد. نوع دیگر آن نان و آبگوشت بود که آن را به مردم اطعام می‌کرد و گاهی خود از آن بهره می‌گرفت. (حمیری، ۱۴۱۳: ۵۳) از نقل اصبع بن نباته هم بر می‌آید گاهی از گوشت تازه نیز بهره می‌برد (کلینی، ۱۳۶۳: ۳۱۸/۶) و از غذاهای دیگر هم اگر پیش می‌آمد دریغ نداشت چنان که به نقل برقی و کلینی آمده که امامه برای آن حضرت خرما و قارچ آورده بود و امام از این غذاها خورد و قارچ را دوست می‌داشت. (برقی، ۱۴۱۶: ۵۲۷/۲)

همچنین حضرت اگر به مهمانی می‌رفت و میوه یا غذایی برایش می‌آوردند از آن بهره می‌گرفت. همچنانکه در میهمانی خواهرشان ام هانی از غذایی که آوردند استفاده کرد. (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۵۱۳/۱۱) خرما عجوه و روغن و سرکه نیز در خوراک خانواده امیر مؤمنان جای داشت. (مفید، ۱۴۱۳: ۱۴۱/۲)

در مورد پوشاک نیز حضرت با استناد به پوشش پیامبر (صلی الله علیه و اله وسلم)، افراد را به پوشیدن لباس پنبه ای توصیه می‌کردند. (کلینی، ۱۳۶۳: ۴۴۶/۶) که به لحاظ جنس و رنگ سالم ترین نوع پوشش محسوب می‌شود، این مسأله حاکی از آن است که اولویت در مصرف با کالاهای سالم و مفید است.

با این وجود پوشش رایج حضرت کرباس بود؛ (کلینی، ۱۳۶۳: ۱۶۳/۸) که با هنجارهای معمول آن زمان نیز مطابقت داشت. گزارش های رقت انگیزی از وضعیت پوشاک و لباس مسلمانان جامعه عصر امام در منابع آمده است، این شرایط امام را به ساده زیستی بیشتر و همدردی با عموم جامعه سوق می‌داد. به گونه ای که حضرت با وجود توصیه به لباس پنبه ای خود از کرباس درشت بافت استفاده می‌کردند. در یکی از این گزارش ها این وضعیت چنین ترسیم شده که: روزی امیر مؤمنان با لباس کهنه ای بر پیامبر (صلی الله علیه و اله وسلم) وارد شد. رسول خدا نگاهی به حضرت انداخته و فرمودند: یا علی؛ لباسی که به تو پوشانده بودم کجاست؟ حضرت فرمود: یکی از یاران شما نزد من آمد و از برهنگی خود و خانواده اش شکوه کرد و من آن لباس را به او بخشیدم. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۰/۳۶)

از دیگر موارد مصرف در زندگی حضرت استفاده از انگشتر است. با وجود اینکه انگشتر بدست کردن از موارد پوشش ضروری زندگی محسوب نمی‌شود و در واقع از موارد جانبی است اما با توجه به آثار و ویژگی های آن در ردیف هزینه های جاری ائمه قرار داشت. به نقل از صدوق امیر مؤمنان به تناسب از چهار انگشتر استفاده می‌کرد از

باز شناخت اندیشه اقتصادی امام علی (علیه السلام) ... (رمضان محمدی و لیلا همایون فرد) ۱۴۷

انگشتر یاقوت برای نشانه، از فیروزه برای پیروزی، از فلز چینی برای هزینه و از عقیق برای
حرزش بهره می گرفت. (صدوق، ۱۳۸۵: ۱/۱۵۷)

امام بخشی از درآمد خود را نیز برای بحث بهداشت و نظافت و استفاده از عطر و
... قرار می دادند. (محدث نوری، بی تا: ۱/۴۱۹)

نکته قابل توجه در مصارف امام در این زمان آن است که حضرت در هیچ یک از موارد
ذکر شده مصرف حداکتری نداشته و به حد کفاف بسنده می نمودند. این نشان دهنده
اندیشه حضرت است که حتی با وجود درآمد فراوان، مصرف نباید از حد کفاف بیشتر
باشد. در فرمایشات ایشان نیز بصراحت بر این مطلب تأکید شده و می فرمایند: در دنیا بیش
از حد کفاف نخواهید. (رضی، ۱۳۹۰: خطبه ۴۵)

۲.۱.۶ میزان و چگونگی مصرف در زمان حکومت

در شرایط خاص اقتصادی و سیاسی نوع و میزان مصرف فردی در سیره امام به گونه ای
دیگر است. حضرت در دوره حکومت به جهت وضعیت سخت اقتصادی و موقعیت
حاکمیت به حداقل ها بسنده می نمودند. در دوران حکومت غذای حضرت غالباً آرد یا نان
خشکی بود که آن را با آب مخلوط و میل می کرد. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۲۵/۴۰) گاهی هم
سویی بود که آن را با روغن و یا با خرما می آمیخت و هزینه این غذا را در این
دوران از درآمد نینع تهیه می کرد (ثقفی، ۱۴۱۰: ۶۸) و به مردم می گفت تا یک اصله
درخت در مدینه داشته باشم از بیت المال درمی استفاده نخواهم کرد. (کلینی، ۱۳۶۳:
۱۸۲/۸) ایشان از پوشیدن لباس وصله دار دریغ نداشت و نعلین او از لیف بود، لباسی از
جنس کرباس درشت بافت می پوشید که آستینش دراز نباشد. (مفید، ۱۴۱۳: ۱/۴۱۲)

به عبارت دیگر غذای حضرت در حد غذای فقیرترین افراد جامعه بود و از خوردن
غذاهای لذیذ در این زمان پرهیز می کردند. قناعت به دو قرص نان و دو جامه کهنه در
حالی بود که می توانست غذاهایی از عسل مصفا و مغز گندم و جامه های از ابریشم تهیه
نماید. (رضی، ۱۳۹۰: نامه ۴۵) وضعیت خانه و مسکن او نیز شبیه خوراک و پوشاکش بود و
تا زمانی که در مدینه بود مسکن معمولی داشت و پس از خلافت نیز هیچ آجری به خشت
خانه اش اضافه نشد. (یوسفی، ۱۳۸۵: ۲۲۹)

البته فهم شرایط و عوامل تأثیر گذار در مصرف نیز امر قابل توجهی است. حضرت،
عاصم بن زیاد حارثی را که خواست مانند امام بخورد و بپوشد از این کار منع کردند و

فرمودند: من همانند تو نیستم؛ زیرا خداوند بر پیشوایان عادل واجب نمود تا خود را در سطح مردم ضعیف قرار دهند، برای اینکه فقر فقیر او را به فساد نکشانند. (رضی، ۱۳۹۰: خطبه ۲۰۹)

به عبارت دیگر از منظر امام سخت‌گیری بیش از حد در مصرف و بهره‌گیری از نعمت‌های الهی، ذاتاً پذیرفته نیست و عملکرد امام به جهت مصلحت ثانویه است که اقتضای شرایط زمانی بوده است. حضرت با بر حذر داشتن مریدان خود از این‌گونه رفتارها، مصرف به جا و به اندازه و بهره‌گرفتن از نعمت‌های الهی را تأیید نموده و می‌فرمایند: گمان می‌کنی خداوند طیبات را بر تو حلال کرده ولی دوست ندارد که از آنها بهره‌گیری؟! (رضی، ۱۳۹۰: خطبه ۲۰۹)

ذکر این نکته هم ضروری به نظر می‌رسد که هر مسئولیتی اقتضای خودش را دارد. گاهی جایگاهی می‌طلبد لباس فاخر پوشید و گاهی باید ساده پوشی. ابن عباس در دوره حکومت امیر مؤمنان به تناسب شرایط و مسئولیت خود لباس فاخری پوشید و از سوی امام برای گفتگو نزد خوارج رفت و در پاسخ به اعتراض به لباس فاخرش گفت: نخستین استدلال من با شما درباره همین است که زینت‌هایی که خدا بر بندگانش حلال کرده نباید آنها را حرام کرد. (اعراف: ۳۲) (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۶/۵)

با توجه به آنچه از سیره حضرت در مصارف فردی و هزینه‌های جاری زندگی بیان شد؛ نکات زیر قابل برداشت است:

۱. از منظر امام استفاده از نعمت‌های الهی و مصرف آن ذاتاً مطلوب و پسندیده است.
۲. اولویت در مصرف با اجناس مفید و سالم است.
۳. مصرف در اندیشه امام، بر خلاف نظر نظریه پردازان اقتصادی همیشه تابع ثابتی از عرضه و تقاضا نبوده و علل و عوامل دیگری همچون مسئولیت‌های حکومتی، شرایط اقتصادی عامه مردم و... بر نوع و میزان مصرف تأثیری می‌گذارد.
۴. فهم و تشخیص شرایط و عوامل دخیل در مصرف بسیار حائز اهمیت است.
۵. الگوگیری از سیره حضرت در شرایط اختصاصی (در جایگاه حاکم) برای مصرف فردی، مورد تأیید ایشان نبوده است.

۲.۶ اندیشه امام در مصارف اجتماعی

تخصیص در آمد در حوزه های اجتماعی نیز یکی از مؤلفه های مهم مصرف در زندگی به شمار می آید. این قبیل هزینه ها در اموری است که غالباً دیگران از آن سود می برند. هزینه کننده در برابر این هزینه ها، همچنان در پی بیشتر کردن مطلوبیت خود از تخصیص درآمد است، اما این مطلوبیت شامل رضایتمندی حاصل از مصرف کالا و خدمات در این دنیا نیست، بلکه مطلوبیت بسیار بیشتر و بالاتری مورد نظر وی است که در آخرت نصیب او می شود. در این گونه تخصیص، دیگران بهره می برند و توزیع مناسب ثروت و درآمد تحقق می یابد. از طرف دیگر، باعث رشد و کمال معنوی هزینه کننده می شود و بهره های آخرتی او افزایش می یابد. برخی از مهم ترین مصارف اجتماعی در سیره اقتصادی امیر مؤمنان؛ انفاق و کمک به نیازمندان، مخارج عمرانی مثل ساختن مساجد و مراکز عام المنفعه و... ذکر شده است.

۱.۲.۶ انفاق

یکی از مهم ترین موارد مصرف و هزینه کرد در سیره امیر المؤمنین بحث انفاق است. انفاق بر خلاف تصور ابتدایی که امری جزئی به نظر می رسد یک محور اساسی در تخصیص درآمد است. در قرآن حداقل ۷۳ بار مشتقات انفاق تکرار شده است. در روایات نیز این واژه به طور وسیع بکار گرفته شده است. لذا این برخورد و توجه آیات و روایات به انفاق با این امر سازگار نیست که منظور از انفاق صرفاً امور محدود و مستحب در کمک به برخی از فقرا باشد و بیشتر اشاره به امور کلی حاکم بر تخصیص است. (دادگر، ۱۳۷۸: ۲۴۷) به عنوان نمونه در قرآن انفاق گاهی به معنای سرمایه گذاری (کهف: ۴۲) و گاهی از مصادیق سبیل الله (بقره: ۲۱۵ و ۲۷۰) و در برخی امور به عنوان هزینه زندگی (توبه: ۹۱ و ۹۳) در نظر گرفته شد.

با بررسی مصارف اقتصادی امیرمؤمنان در اجتماع نیز شاهد آن هستیم که انفاق در سیره حضرت جایگاه ویژه و حائز اهمیتی داشته است. حضرت با کار و تلاش فراوان بر املاک و دارایی خود می افزود در نتیجه در آمدهای حاصل از املاک و دارایی های حضرت افزوده می شد. اما سطح زندگی خود را در حد فقیران قرار می داد و تمام املاک و دارایی های خود را نیز انفاق می کرد. (ابن ابی الحدید، ۱۳۸۵: ۱۴۷/۱۵)

دانش اقتصاد خرد چنین رفتارهای اقتصادی را غیر قابل قبول می‌داند. چون این رفتارها در پی حداکثر کردن لذت مادی دنیایی از مصرف کالاها و خدمات نیست. اما حضرت در پی حداکثر کردن مطلوبیت حیات دنیایی و اخروی است. علی (علیه السلام) با چنین رفتار مصرفی، مکرر مورد ستایش الهی قرار گرفته است. آن‌گاه که دیگران را با توجه به نیاز خود و خانواده اش به اندک غذای باقی مانده ترجیح داد، آیه ایشان در حق ایشان فرود آمد. (حشر: ۹) وقتی با برطرف کردن نزاع و رفع اذیت از انسانی باغی را می‌خرد و به فقیری می‌بخشد، آیات سوره لیل درباره عملش نازل می‌شود. (لیل: ۱۸-۲۱) و هنگامی که خود و خانواده اش روزه می‌گیرند و غذای خود را انفاق می‌نمایند، آیات سوره دهر در باره ایشان نازل می‌گردد. در تمامی این آیات به انگیزه امام که رسیدن به رستگاری، خشنودی خدا متعال و خوف از خداوند است، تصریح شده است. (یوسفی، ۱۳۸۵: ۲۴۰)

بر این اساس وقتی انگیزه افراد در مصرف و تخصیص در آمد بیشینه کردن مجموعه مطلوبیت مادی دنیایی و معنوی آخرتی است و مطلوبیت آخرتی ضریب اهمیت بیشتری دارد، راههای تخصیص در آمد و ثروت متفاوت خواهد شد. این انگیزه اقتضا دارد افراد مصرف جاری خود را در حد ضرور یا حد کفاف حفظ کنند و مازاد بر آن را در راههای مصرف کنند که مطلوبیت معنوی را افزایش دهد. این عمل مصادق بیان گهربار نبی اعظم است که می‌فرماید: مومن قلیل المؤمنه و کثیر المعونه است، یعنی مؤمن باید کم خرج و بسیار یاری دهنده باشد. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۱۱/۶۷)

در ادامه به برخی از مصادیق انفاق که نشان دهنده اندیشه امام در مصرف اموال خویش می‌باشد اشاره می‌گردد:

۲.۲.۶ کمک به نیازمندان

کمک رسانی های مداوم به فقرا و نیازمندان یکی از سیره های عملی حضرت است که مکرراً در منابع به آن اشاره شده است. زیرا در اندیشه امام، پیشرفت اقتصادی جامعه بدون حمایت از گروه های ضعیف غیر ممکن خواهد بود. حضرت نه تنها در سالهای پایانی عمر که از ثروت برخوردار بودند بلکه در سال های تنگدستی در اوایل هجرت هم اهتمام به دستگیری نیازمندان داشتند. از جمله زمانی که حضرت گرسنه ای را که بر پیامبر وارد شده بود به منزل برد و خود و خانواده حضرت تنها غذای در منزل را به او دادند. (حویزی،

۱۴۱۲: ۲۸۵/۵) یا در نقلی از محمد بن حنیفه آمده: «آنگاه که تاریکی شب، همه جا را فرا می گرفت، قنبر را صدا می زد و با کوله باری از خرما و آرد به سوی خانه هایی که قبلاً شناسایی کرده بود، به راه می افتاد؛ به گونه ای که هیچ کس از کارش آگاه نمی شد. از او پرسیدم: پدر! چه چیز شما را از عطایا در روز باز می دارد؟ فرمود: پسر، صدقه پنهانی، خشم پروردگار را فرو می نشاند. (رشاد، ۱۳۸۲: ۲۹۰)

از این بیان برمی آید که حضرت در تخصیص درآمد به فقیران و نیازمندان نظری به کسب محبوبیت در نظر مردم و جایگاه اجتماعی نداشت و با این امر در پی بیشترکردن مطلوبیت مادی هم نبود؛ بلکه تنها در پی جلب رضای خدا و بیشتر کردن مطلوبیت معنوی و آخرتی بود. تلاش حضرت در تحصیل رضای خداوند چنان بود که تحمل گرسنگی و دادن همه درآمد به نیازمندان کار آسانی برایش بود. محمد حنیفه می گوید: «هرگاه محصول باغ های پدرم به دست می آمد. مخارج خود و خانواده و افراد تحت تکفل را جدا می کرد؛ آنگاه مخارج حسن (علیه السلام) و حسین (علیه السلام) و مرا می داد و در مورد سایر فرزندان بالغ خود نیز چنین می کرد. همچنین به عقیل و فرزندانش و فرزندان جعفر و ام هانی و فرزندانش و جمیع فرزندان نیازمند عبدالمطلب و بنی هاشم و اولاد مطلب بن عبد مناف و نفل بن عبد مناف عطا می کرد و همین طور به جماعتی از افراد نیازمند قریش و خانواده هایی از انصار و غیر اینها صله می داد تا آنجا که چیزی از درآمد باقی نمی ماند.» (رشاد، ۱۳۸۲: ۲۹۰)

۳.۲.۶ آزادی بردگان

بر پایه احادیث معتبر از امام صادق (علیه السلام)، امیر المؤمنین (علیه السلام) از دست رنج ها و درآمد عرق جبین خود، هزار برده خریده و به خاطر خدا آنها را آزاد کرده است. (ابن ابی الحدید، ۱۳۸۵: ۱۱۰/۴ و کلینی، ۱۳۶۳: ۱۶۳/۸) این آزاد شدگان اکثراً راوی فضایل و سیره حضرت می شدند. از این روایت دو نکته در رابطه با مصرف اصطیاد می گردد:

۱. از آنجا که این عمل در صدر اسلام در جهت نشر فرهنگ و آموزه های دین و تربیت و تکریم شخصیت انسانی بردگان بوده است، لذا می توان آن را از مصادیق هزینه های فرهنگی محسوب کرده و اهتمام حضرت به هزینه کرد در این زمینه را برداشت نمود.

۲. نکته دیگر آن است که حضرت از درآمد شخصی خود که حاصل دسترنج و کار و تلاش خویش بوده، اقدام به این عمل نموده اند.

۴.۲.۶ رفع نزاع‌ها

یکی از موارد مصرف اموال در سیره امام، اختصاص هزینه برای رفع نزاع و درگیری بین مردم بوده است. به نقل کلینی، در دوره عمر نزاعی بین مادر و پسری اتفاق افتاد که آن را نزد خلیفه بردند، اما منازعه آنان حل نشد. حضرت با پرداخت چهار صد درهم از مال شخصی خود به جوان این نزاع را حل و فصل نمود و دعوا را فیصله داد (کلینی، ۱۳۶۳: ۴۲۴/۷). بدون تردید مصرف اموال شخصی در جای که موجب وحدت و رفع خصومت شود، از آسیب‌های اجتماعی نیز پیشگیری می‌کند از این رو رفتار مورد اهتمام سایر معصومان نیز بوده است.

۵.۲.۶ پرداخت بدهی مقرضین:

به گفته ابو سعید خدری، روزی جنازه‌ای را نزد رسول خدا (صلی الله علیه و اله وسلم) آوردند که دو درهم بدهکاری داشت. آن حضرت بر جنازه نماز نگذارد تا امیرمؤمنان (علیه السلام) ضمانت کرد که آن را پرداخت کند، سپس رسول خدا (صلی الله علیه و اله وسلم) نماز گزارد و به امیر مؤمنان فرمود: خدا از اسلام به تو جزای خیر دهد و چنان که برادر دینی ات را از بدهکاری رهایی دهد خدا نیز تورا برهاند. (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۴۲۵/۱۸) این روایت در بسیاری از منابع فقهی در باب ضمانت مورد استناد واقع شده است.

۶.۲.۶ مخارج عمرانی

اختصاص بخشی از اموال جهت هزینه برای ساخت و سازهای که جنبه استفاده عمومی داشت، یکی از موارد مصرف در سیره اقتصادی امام علی (علیه السلام) است. به عنوان نمونه حضرت مساجدی مانند مسجد فتح در مدینه، مسجدی در احد، مسجدی در میقات، مسجدی در کوفه و مسجد جامع بصره را با هزینه‌های شخصی خود بنا نهاد. (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۱۲۳/۲) علاوه بر این حضرت قسمتی از اموال خود را برای امور عام المنفعه وقف نموده بود که نشان از آثار فراوان اجتماعی و معنوی این امور دارد. (مقدسی، ۱۳۹۷: ۵۴۱) ابن شهبه در تاریخ مدینه المنوره فهرست کاملی از موقوفات امام را نقل کرده است. (ابن شهبه، ۱۴۱۰: ۲۲۵/۱)

۷.۲.۶ مصارف مالیات

یکی دیگر از نمونه های مصرف که بررسی آن بازتاب اندیشه اقتصادی امام در حوزه مصرف را حکایت می کند؛ عملکرد حضرت در چگونگی مصرف مالیات است. علی (علیه السلام) از مالیات در زمینه محرومیت زدایی و آبادانی جامعه استفاده می کرد. خراج و مالیات عراق یکصد میلیون درهم بود که امام علی (علیه السلام) درصد زیادی از آن بودجه را اختصاص به طرح های عمرانی و آبادانی و رفع محرومیت می کرد. این نوع مصرف در جامعه باعث کوتاه شدن دست اختلاس گران و محرومیت از جامعه شد و فاصله طبقاتی را کاهش داد، حقوق فقرا و قشر آسیب پذیر افزایش یافت و بخشی از مایحتاج زندگی شان تامین شد. در نتیجه در زمان کوتاهی لاقل در دو شهر بصره و کوفه فقرا و مساکین به نان و نوا رسیدند و دیگر گدا و محتاج به چشم دیده نمی شد. (نیکو برش راد، ۱۳۸۶: ۱۷۴)

۷. تحلیل اقتصادی از رفتار مصرفی امام علی (علیه السلام) بر پایه نظریه های اقتصادی

برای تحلیل اقتصادی رفتار مصرفی امام لازم است به برخی از مهم ترین نظریات مصرف از نظر اندیشمندان علم اقتصاد اشاره کوتاهی شود و سپس رفتار امام با آن مقایسه و تحلیل گردد.

برخی نظریه پردازان علم اقتصاد همچون کینز معتقدند: مهمترین عامل تأثیرگذار بر مصرف، درآمد است. نظریه کینز که مبتنی بر یک اصل روانشناسی می باشد بر این باور است که اشخاص، هنگامی که درآمدها افزایش می یابد، به طور متوسط مصرف خود را افزایش می دهند؛ (بختیاری، ۱۳۸۴: ۱۵۹-۱۶۰) در حالی که این اصل بر خلاف سیره اقتصادی امام علی (علیه السلام) بود و آن حضرت با وجود درآمد شخصی فراوان چه قبل از حکومت و چه بعد از آن؛ میزان مصرف خود را صرفاً بر اساس درآمد تعیین نکردند و نوع و میزان مصارف شخصی و اجتماعی ایشان بر اساس درآمد، قابل توجهی نمی باشد.

یکی دیگر از مؤلفه های مصرف در نگاه برخی اقتصاددانان، جایگاه فرد در میان افراد و گروه های جامعه است. جیمز دوزنبری معتقد است؛ رفتار مصرفی افراد با یکدیگر ارتباط داشته و مستقل از هم نیست؛ به عبارتی دو شخص که با درآمد جاری یکسان در دو طبقه متفاوت توزیع درآمدی زندگی می کنند، مصرف های متفاوتی خواهند داشت. در واقع، فرد،

خود را با سایر افراد مقایسه کرده و آنچه تأثیر قابل توجه در مصرف او دارد، جایگاه او در میان افراد و گروه‌های جامعه است؛ نه مصرف درآمد فرد. بنابراین، فرد تنها در صورتی احساس بهبود موقعیت از جهت مصرف می‌کند، که مصرف متوسط او نسبت به متوسط سطح جامعه افزایش یابد. این روحیه را اثر تقلیدی یا اثر تظاهری گویند. (رحمانی، ۱۳۸۳: ۱۳۹) بر اساس این تحلیل، حاکم و رهبر یک جامعه که از بالاترین جایگاه اجتماعی برخوردار است باید سطح مصرفی بیشتری نسبت به دیگر افراد جامعه داشته باشد. اما آنچه در سیره و اندیشه مصرفی حضرت مشاهده می‌شود، مؤید این نظریه نیست و میزان مصارف شخصی حضرت در زمان حکومت نسبت به قبل از آن کاهش قابل توجهی را نشان می‌دهد.

بر اساس مستندات تاریخی جامعه عصر امام وضعیت اقتصادی مناسبی نداشت. گرچه درآمدهای عمومی مسلمانان در زمان خلیفه دوم و سوم به شدت افزایش یافته بود؛ اما به دلیل توزیع نامناسب این درآمدها، شکاف طبقاتی عمیقی در جامعه به وجود آمده بود به گونه‌ای که گروهی محدود ثروتمند بودند ولی بیشتر مردم در فقر بسر می‌بردند. (علی اکبری، ۱۳۹۰: ۱۰۵-۱۰۶) رفتار مصرفی امام در چنین شرایطی نوعی همدردی با فقیران و الگویی برای دوری از اشرافی‌گری محسوب می‌شد. لذا بر اساس مبانی و پیش فرض‌های اعتقادی حضرت؛ جایگاه حاکمیت، مسئولیت بیشتری برای حضرت ایجاد نموده که بر اساس آن میزان مصرف شخصی ایشان را کاهش می‌دهد.

۸. نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه بیان شد می‌توان اندیشه اقتصادی امام در مصرف را چنین بیان نمود که: هدف امام در تخصیص درآمدها، حداکثر کردن مطلوبیت مادی برای خود نبود و گرچه هزینه‌های مصرفی ایشان خیلی بیشتر از آن چیزی می‌شد که به خود اختصاص داده بود. مقدار هزینه‌های شخصی حضرت بستگی زیادی به وضعیت اقتصادی و سیاسی آن عصر داشت و حتی در زمان فراوانی ثروت و درآمد نیز مصارف شخصی ایشان بسیار اندک بود. در مقابل هماهنگی با وضع عمومی جامعه یکی از مبانی عملی مصرف در اندیشه امام محسوب می‌شد. گاهی رفاه نسبی در جامعه وجود دارد و همگان می‌توانند از موهبت‌های الهی بهره‌برند در این شرایط مصرف در چارچوب مقررات اسلامی جایز و پسندیده است. اما در شرایطی که جامعه از نظر تولید دچار بحران شده و بیشتر مردم با فقر

باز شناخت اندیشه اقتصادی امام علی (علیه السلام) ... (رمضان محمدی و لیلا همایون فرد) ۱۵۵

و کمبود مواجه هستند در مدیریت مصرف باید دقت نظر ویژه داشت. در واقع حضرت برای تولید ثروت بسیار تلاش می کند اما در تخصیص درآمد کم ترین سهم را برای خود و بیش ترین را به مشارکت اجتماعی تخصیص می دهد.

کتابنامه

قرآن

ابن ابی الحدید، ابو حامد (۱۳۸۵)، شرح نهج البلاغه، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

ابن شهر آشوب (۱۳۷۹)، مناقب آل بی طالب، قم: علامه.

ابن شبه النمیری البصری، ابو زید عمر (۱۴۱۰)، تاریخ المدینة المنورة، قم: دار الفکر.

ابن منظور، جمال الدین محمد (۱۴۰۵)، لسان العرب، قم: نشر ادب.

آمدی تمیمی، عبد الواحد بن محمد (۱۳۶۶)، تصنیف غرر الحکم ودرر الکلم، قم: دفتر تبلیغات .

بختیاری، صادق (۱۳۸۴)، اقتصاد کلان، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.

برقی، احمد بن محمد (۱۴۱۶)، المحاسن، قم: المجمع العالمی لاهل البيت.

بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷)، انساب الاشراف، بیروت: دار الفکر.

تقفی، ابراهیم بن محمد (۱۴۱۰)، الغارات، قم: دارالکتاب.

حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹)، وسائل الشیعه، قم: آل البيت.

حسینی، رضا (۱۳۷۹)، الگوی تخصیص درآمد و نظریه رفتار مصرف کننده مسلمان، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

حسینی، رضا (۱۳۹۴)، سیره اقتصادی امام علی (ع)، قم: معارف.

حمیری، عبدالله بن جعفر (۱۴۱۳)، قرب الاسناد، قم: آل البيت.

حویزی، عبد علی بن جمعه (۱۴۱۲)، نور تقلین، قم: اسماعیلیان.

دادگر کرمانجانی، یداله (۱۳۷۸)، نگرشی بر اقتصاد اسلامی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

دشتی، محمد (۱۳۸۰)، امام علی (ع) و مسائل اقتصادی، تهران: سازمان تحقیقات بسیج.

ذاکری، علی اکبر (۱۳۹۸)، سیره اقتصادی معصومان، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

ذاکری، علی اکبر (۱۳۸۶)، سیمای کارگزاران علی بن ابی طالب (علیه السلام)، قم: بوستان کتاب.

رابرت اس. پندیک و دانیال ال. رابیفیلد (۱۳۸۱)، اقتصاد خرد، ترجمه احمد ذیحجه زاده، تهران: سمت.

رحمانی، تیمور (۱۳۸۳)، اقتصاد کلان، تهران: انتشارات برادران.

رشاد، علی اکبر (۱۳۸۲)، دانشنامه امام علی (علیه السلام)، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

- روح الهی، حجت (۱۳۹۷)، تدبیر اقتصادی در قرآن، تهران: دانشگاه امام صادق (علیه السلام).
- سید رضی (۱۳۹۰)، نهج البلاغه، ترجمه ابراهیم منهج دشتی، قم: بوستان کتاب.
- سیدی نیا، اکبر (۱۳۸۸)، «مصرف و مصرف‌گرایی از منظر اسلام و جامعه‌شناسی اقتصادی»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، ۱۳۸۸، شماره ۳۴.
- صدوق، محمد بن علی (۱۳۸۵)، علل الشرایع، قم: مکتبه الدوری.
- علی اکبری، محمد حسین (۱۳۹۰)، سیاست‌های مالی امام علی (علیه السلام)، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۳۶۴)، کتاب العین، قم: دارالهجره.
- قدیری اصلی، باقر (۱۳۹۱)، کلیات علم اقتصاد، تهران: سپهر.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳)، الکافی، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳)، بحار الانوار، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
- محتشم دولتشاهی، طهماسب (۱۳۸۷)، مبانی علم اقتصاد، تهران: انتشارات خجسته.
- محتشم دولتشاهی، طهماسب (۱۳۶۹)، فرهنگ اصطلاحات اقتصادی، تهران: انتشارات خجسته.
- محتشم دولتشاهی، طهماسب (بی تا)، نظریه‌ها و سیاست‌ها در اقتصاد کلان، تهران: ویستار.
- محدث نوری، حسین (بی تا)، مستدرک الوسائل، قم: آل‌البیته.
- محمدری شهنری، محمد (۱۴۲۱)، موسوعه الامام علی ابن ابی طالب فی الکتاب والسنة والتاریخ، قم: دارالحديث.
- مدرس زاده، مجد الدین (۱۳۸۱)، «نگاهی به برنامه‌های اقتصادی حضرت علی (ع)»، اقتصاد اسلامی، سال دوم، ش ۵.
- مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳)، الارشاد، قم: موسسه آل‌البیته.
- مقدسی، یدالله (۱۳۹۷)، سیره معیشتی معصومان، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۹۰)، پیام امیر المومنین (علیه السلام)، قم: انتشارات علی بن ابی طالب.
- نیکوبرش راد، فرزانه (۱۳۸۶)، حکومت و عدالت اجتماعی در دوران امام علی (علیه السلام)، تهران: نواندیش.
- الهام، صادق (۱۳۹۶)، درس‌هایی از اقتصاد اسلامی، تهران: دانشگاه عدالت.
- یوسفی، احمد علی (۱۳۸۵)، نظام اقتصاد علوی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.